

Η επιλάθευση του Προέδρου

Προκόπης Παυλόπουλος, Από την επαλήθευση στην επιλάθευση. Το χρονικό της επιστημολογικής εξέλιξης από τους Προσωκρατικούς έως την εποχή μας, Gutenberg, Αθήνα 2019, 120 σελ.

Από τη Βάσω Κιντή

Το καλοκαίρι του 2018 έγινε στη Σύρο το 4ο Διεθνές Θερινό Πανεπιστήμιο «Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ» το οποίο οργάνωσε το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων σε συνεργασία με το Club de la Presse Européenne και το Centre Culturel Hellénique, υπό την αιγίδα «της Α.Ε. του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Προκοπίου Παυλοπούλου», ο οποίος κήρυξε την έναρξη του συνεδρίου με μία ομιλία. Σημεία της ομιλίας αυτής εκδόθηκαν υπό μορφή βιβλίου από τις εκδόσεις Gutenberg, με τίτλο *Από την επαλήθευση στην επιλάθευση*.

Γιατί ο Πρόεδρος επέλεξε να μιλήσει γι' αυτό το θέμα; Επειδή ίσως ο ειδικότερος τίτλος του θερινού σχολείου ήταν «Το λάθος στη γλώσσα και την επικοινωνία. Η προσφορά και η δυναμική της παρέκκλισης». Θεώρησε, υποθέτω, ότι μιλώντας για την «επιλάθευση» συνδέεται με το «λάθος» του τίτλου. Τι είναι όμως η «επιλάθευση»; Η λέξη δεν υπάρχει στα λεξικά Δημητράκου, Μπαμπινιώτη, της Ακαδημίας Αθηνών, του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών, του Κριαρά. Την είχε, όμως, χρησιμοποιήσει ο Αιμίλιος Μεταξόπουλος ως μεταφραστής για να αποδώσει, ατυχώς, τον όρο “falsification” που όλοι οι υπόλοιποι μεταφράζουμε επί χρόνια ως διάψευση. Φαίνεται λοιπόν ήδη από τον τίτλο του βιβλίου ότι ο Προκόπης Παυλόπουλος, παρ' ότι νομικός, επέλεξε να μιλήσει για ένα θέμα που δεν είναι της ειδικότητάς του και αφορά τη φιλοσοφία της επιστήμης (ή την επιστημολογία, όπως λέγεται αυτό το πεδίο στη Γαλλία και ενίοτε στην Ελλάδα), ώστε να συνδεθεί με το θέμα του συνεδρίου στο οποίο παρέστη. Δυστυχώς, όμως, το κείμενό του, το οποίο δημοσιεύεται στο βιβλίο και σε αγγλική μετάφραση, αποτελεί το ίδιο μια επιτελεστική έκθεση λάθους. Μιλάει για λάθος και είναι το ίδιο λάθος. Υπάρχουν λάθη στο κείμενο και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί λάθος εγχείρημα εξ αρχής: από τη συγγραφή του, έως την εκφώνηση και την έκδοσή του. Ας ξεκινήσουμε από τα λάθη στο κείμενο.

Λάθη σχετικά με την επαλήθευση

Το πρώτο μεγάλο λάθος είναι ότι ο Προκόπης Παυλόπουλος (στο εξής: ΠΠ) συνδέει την επαλήθευση ως πρακτική των επιστημόνων, ή ως «επιστημονική μεθοδολογία» όπως την

αναφέρει, με μια διαδικασία «επαληθευσιμότητας» (13) και με τον Κύκλο της Βιέννης (14-16), ο οποίος συγκρότησε το φιλοσοφικό ρεύμα των λογικών θετικιστών. Τι πρόβλημα έχει αυτό; Η επαλήθευση ως πρακτική των επιστημόνων, δηλαδή ως προσπάθεια να αποδειχθεί μια θεωρία ή μια υπόθεση (hypothesis) αληθής, είναι κάτι που πολλοί πιστεύουν ότι κάνουν οι επιστήμονες – το πιστεύουν και οι ίδιοι στη συντριπτική τους πλειονότητα. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το πίστευαν και οι λογικοί θετικιστές. Μόνο που αυτοί δεν ενδιαφέρονταν να μελετήσουν το τι κάνουν πράγματι οι επιστήμονες. Εκείνο που τους ενδιέφερε κυρίως ήταν να μελετήσουν τις λογικές σχέσεις μεταξύ διαφόρων τύπων προτάσεων που εκφράζουν μια επιστημονική θεωρία (π.χ. προτάσεων που εκφράζουν καθολικούς νόμους και προτάσεων που αποτυπώνουν παρατηρησιακά δεδομένα).

Η επαλήθευση για τους λογικούς θετικιστές ήταν τεχνικός όρος, όπως και ο όρος «επαληθευσιμότητα». Η «επαλήθευση» εμφανίζεται στην «αρχή της επαλήθευσης» (principle of verification) και η «επαληθευσιμότητα» στο «κριτήριο της επαληθευσιμότητας» (criterion of verifiability). Η αρχή της επαλήθευσης λέει ότι το νόημα μιας πρότασης είναι η μέθοδος επαλήθευσής της, ενώ το κριτήριο της επαληθευσιμότητας, χωρίς να ορίζει τι είναι το νόημα, διακρίνει μεταξύ προτάσεων που έχουν νόημα και προτάσεων που δεν έχουν. Εάν μία πρόταση μπορεί (δυνητικά) να επαληθευθεί, τότε έχει νόημα. Αν όχι, εάν δηλαδή δεν μπορούμε να φανταστούμε τις συνθήκες που θα καθιστούσαν αληθή μία πρόταση (και τον τρόπο να την επαληθεύσουμε), τότε αυτή δεν έχει νόημα. Γιατί ενδιαφέρονταν οι λογικοί θετικιστές για το νόημα; Διότι ήθελαν να αποκαθάρουν το λόγο από τη μεταφυσική – γι' αυτούς μόνο οι εμπειρικές προτάσεις είχαν επιστημικό νόημα ακριβώς επειδή μπορούν να επαληθευθούν, μπορούν δηλαδή να συνδεθούν με τον κόσμο. Αντίθετα, οι «προτάσεις» της μεταφυσικής δεν είχαν νόημα.

Ποιο είναι το πρόβλημα με το κείμενο του ΠΠ; Ότι δημιουργεί την εξής σύγχυση:

Συγχέει το κριτήριο της επαλήθευσης, που όπως είπαμε είναι κριτήριο νοήματος, και υπ' αυτή την έννοια είναι εργαλείο των φιλοσόφων, με την πρακτική των επιστημόνων να ελέγχουν τις θεωρίες τους για να αποφανθούν εάν είναι αληθείς ή ψευδείς. Γράφει, π.χ., ο ΠΠ ότι η επαλήθευση είναι μέθοδος διαπίστωσης της επιστημονικής αλήθειας μιας πρότασης (19). Εάν έμενε στη θέση αυτή, χωρίς να εμπλέξει τον Κύκλο της Βιέννης, τότε δεν θα εμφανιζόταν αυτή η σύγχυση. Όμως, ο ΠΠ θεωρεί ότι ο Κύκλος της Βιέννης «μεταφύτευσε» τη μέθοδο της επαλήθευσης «εντός του ευρύτερου πεδίου της επιστημολογίας» (14). Αυτό δεν είναι σωστό, πρώτον, για ιστορικούς λόγους. Οι λογικοί θετικιστές πήραν την επαλήθευση από τον Βιτγκενστάιν (Ludwig Wittgenstein) και όσα τεχνικά λέει για το θέμα στο βιβλίο του *Tractatus Logico-Philosophicus*, θέτοντας ένα αίτημα νοήματος και όχι αλήθειας. Ποια είναι η διαφορά; Είναι άλλο να αποφαινόμεστε ότι μια πρόταση έχει νόημα (ότι μπορεί δηλαδή να πάρει τιμές αλήθειας) κι άλλο να αποφαινόμεστε υπέρ της μιας ή της άλλης έκβασης όταν εξετάζεται η πρόταση ως προς την τιμή αλήθειας, να λέμε δηλαδή ότι η πρόταση είναι αληθής (ή ψευδής). Και οι ψευδείς προτάσεις έχουν νόημα. Μια πρόταση που έχει νόημα (είναι δηλαδή δυναμικά επαληθεύσιμη) μπορεί στη συνέχεια να αποδειχθεί αληθής ή ψευδής. Π.χ., δεν ξέρουμε εάν η πρόταση «υπάρχει ζωή στον πλανήτη Κρόνος» είναι αληθής, αλλά μπορούμε να πούμε ότι έχει νόημα (ότι μπορεί να αποδειχθεί αληθής ή ψευδής) επειδή μπορούμε να φανταστούμε τη μέθοδο με την οποία θα ελέγχαμε, εάν είχαμε τα μέσα, κατά πόσον είναι

αληθής. Αυτός είναι ο δεύτερος λόγος που δεν «μεταφύτευσε» ο Κύκλος της Βιέννης την επαλήθευση των επιστημόνων στη φιλοσοφία. Οι επιστήμονες νοιάζονται να αποδείξουν ότι μια θεωρία ή μια υπόθεση είναι αληθής. Αν αποδειχθεί ψευδής, θα απορριφθεί. Οι λογικοί θετικιστές, από την άλλη, νοιάζονταν για το κατά πόσον μια πρόταση μπορεί να είναι *αληθής ή ψευδής*. Αυτό που θέλουν να απορριφθεί είναι η ανοησία, οι προτάσεις χωρίς νόημα, αυτές που δεν μπορούν να αποδειχθούν ούτε αληθείς ούτε ψευδείς. Οι επιστήμονες από τη μια μεριά και ο Κύκλος της Βιέννης από την άλλη έχουν διαφορετικούς στόχους: Οι επιστήμονες θέλουν να ξεχωρίσουν τις αληθείς από τις ψευδείς θεωρίες, να κρατήσουν τις αληθείς και να απορρίψουν τις ψευδείς. Ο Κύκλος της Βιέννης θέλει να οριοθετήσει το λόγο με νόημα (προτάσεις που παίρνουν τιμές αλήθειας) διακρίνοντάς τον από την ανοησία («προτάσεις» που δεν παίρνουν τιμές αλήθειας, όπως π.χ., οι «προτάσεις» της μεταφυσικής).

Η σύγκυση μεταξύ της επαλήθευσης που επιχειρούν οι επιστήμονες και της επαλήθευσης των λογικών θετικιστών οδηγεί σε ένα ακόμη λάθος. Ο ΠΠ σε αρκετά σημεία φαίνεται να θεωρεί πως το κριτήριο της επαληθευσιμότητας είναι κριτήριο επιστημονικότητας. Αυτό δεν ισχύει για τους λογικούς θετικιστές. Όπως είπαμε, το κριτήριο επαληθευσιμότητας ήταν γι' αυτούς κριτήριο νοήματος. Μια ψευδής πρόταση είχε νόημα αλλά δεν ήταν μέρος του σώματος της επιστήμης. Ως *κριτήριο επιστημονικότητας* προβλήθηκε από τον Πόππερ το κριτήριο της διαψευσιμότητας το οποίο θεωρούσε ο ίδιος ότι πλεονεκτούσε έναντι του κριτηρίου της επαληθευσιμότητας ακριβώς επειδή δεν ήταν κριτήριο νοήματος. Κατά τον Πόππερ (Karl Popper), μία πρόταση μπορεί να μην είναι επιστημονική αλλά να εξακολουθεί να έχει νόημα και να είναι χρήσιμη, με την ευρεία έννοια, στην επιστήμη (π.χ. η μεταφυσική θεωρία του δημοκρίτειου ατομισμού, ότι δηλαδή τα έσχατα στοιχεία του κόσμου είναι άτομα, μπορεί να μην είναι επιστημονική βάσει του κριτηρίου της διαψευσιμότητας αλλά, κατά τον Πόππερ, έχει νόημα και έχει βοηθήσει την εξέλιξη της επιστήμης. Για τους θετικιστές αυτή η θεωρία, ως μεταφυσική, δεν έχει καν νόημα. Είναι ανόητη και ως τέτοια πρέπει να απορριφθεί).

Λάθη σχετικά με την «επιλάθευση»

Το δεύτερο μεγάλο λάθος στο κείμενο του Προέδρου της Δημοκρατίας αφορά τη λεγόμενη «επιλάθευση». Ο ΠΠ υποστηρίζει πως η Θεωρία της Σχετικότητας του Αϊνστάιν (Albert Einstein) συνιστά μεγάλη ανατροπή ως προς τον τρόπο που δουλεύουν οι επιστήμονες. Σύμφωνα με τον ΠΠ, έως ότου ο Αϊνστάιν προτείνει την Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας, το 1905, και τη Γενική Θεωρία της Σχετικότητας το 1915, οι επιστήμονες δούλευαν με την «έως τότε οιονεί κλασική μέθοδο της επαληθευσιμότητας» (21). Κατά τον ΠΠ, ο Αϊνστάιν «όχι μόνο δεν ακολούθησε την μέθοδο αυτή [...] αλλά, όλως αντιθέτως, την υπερέβη, επιχειρώντας πλέον την [...] “διάψευση” —άρα “Επιλάθευση”— σημαντικού μέρους των συμπερασμάτων, που αποτελούσαν τμήμα του ίδιου του πυρήνα του συστήματος του Νεύτωνα» (21). Αν, μας λέει ο ΠΠ, «η Επιστήμη στηριζόταν αποκλειστικώς στην μέθοδο της επαληθευσιμότητας —κατά τους εκπροσώπους του “Κύκλου της Βιέννης”—, η φυσική και ιδιαιτέρως, η μηχανική θα είχαν μείνει στα [...] επιστημονικά επιτεύγματα του Γαλιλαίου και, εντέλει, του Νεύτωνα...» (20-21).

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, δεν υπάρχει επιστημονική μέθοδος επαληθευσιμότητας. Υπάρχει κριτήριο επαληθευσιμότητας (που είναι κριτήριο νοήματος και δεν το χρησιμοποιούν οι επιστήμονες) και υπάρχει μια επιστημονική πρακτική ελέγχου των θεωριών, αυτή που ο ΠΠ ονομάζει επαλήθευση. Η πρακτική αυτή, την οποία δεν θα αρνούσαν οι λογικοί θετικιστές, δεν αποκλείει να αποδειχθεί μία θεωρία ψευδής. Όταν οι επιστήμονες ελέγχουν τις θεωρίες τους δεν αποκλείουν την περίπτωση αυτές να αποδειχθούν ψευδείς. Τόσο οι ίδιοι οι επιστήμονες, όσο και οι λογικοί θετικιστές που εστίαζαν στην επαλήθευση και την επαληθευσιμότητα, κάθε άλλο παρά παραγνώριζαν ότι μπορεί μία θεωρία κατά τον πειραματικό, ας πούμε, έλεγχό της να αποδειχθεί ψευδής. Εάν μία πρόταση ελεγχθεί και αποδειχθεί ψευδής τότε απορρίπτεται και η θεωρία στην οποία ανήκει είτε τροποποιείται είτε εγκαταλείπεται. Έτσι προχωράει η επιστήμη, όχι μόνο για όσους ακολουθούν τη λεγόμενη μέθοδο της «επιλάθευσης», όπως μας λέει ο ΠΠ, αλλά και όσους θα λέγαμε ότι ακολουθούν τη μέθοδο της επαλήθευσης. Δεν ήταν αυτό το καινοτόμο στοιχείο που έφερε ο Αϊνστάιν με τις ρηξικέλευθες θεωρίες του.

Επιπλέον, πώς μπορεί να ήταν «κλασική», έστω και «οιονεί κλασική», η μέθοδος της επαληθευσιμότητας πριν από τον Αϊνστάιν και το 1905, όταν οι λογικοί θετικιστές συγκροτήθηκαν ως αρχική ομάδα το 1922 και μίλησαν περί επαληθευσιμότητας αργότερα αφού διάβασαν το *Tractatus* του Βιτγκενστάιν από το 1924 έως το 1926; Μάλλον ο ΠΠ δεν εννοεί ως κλασική την επαληθευσιμότητα των θετικιστών (παρ' ότι αυτό γράφει) αλλά την προσπάθεια των επιστημόνων να επαληθεύσουν τη θεωρία τους. Επιπλέον, οι λογικοί θετικιστές στο μανιφέστο τους που δημοσίευσαν το 1929 αναφέρουν τον Αϊνστάιν ως πηγή έμπνευσης και ως ηγετική μορφή (μαζί με τον Βιτγκενστάιν και τον Ράσσελ [Bertrand Russell]) της επιστημονικής αντίληψης του κόσμου την οποία οι ίδιοι προέβαλλαν. Υπ' αυτή την έννοια, πώς μπορεί να θεωρηθεί ότι όσα έκανε ο Αϊνστάιν αντιστρατεύονταν τις θέσεις των λογικών θετικιστών; Μάλιστα, ο ίδιος ο Πόππερ στην αυτοβιογραφία του, που πρόσφατα μεταφράστηκε και στα ελληνικά και εκδόθηκε από την Ακαδημία Αθηνών (2018, 66), υποστηρίζει πως ο Αϊνστάιν ήταν το 1919 «και τα επόμενα χρόνια» θετικιστής.

Κατά τον ΠΠ, ο Πόππερ υποστηρίζει πως «το επιστημονικώς ορθό, από πλευράς μεθοδολογίας, είναι να μιλάμε για την “επιβεβαίωση” της επιστημονικής αλήθειας μιας πρότασης» (33). Η φράση αυτή αποδίδεται στην αγγλική μετάφραση ως εξής: “in terms of scientific inquiry it would be correct to seek the confirmation of a proposition’s scientific validity” (90). Ωστόσο, ο όρος “confirmation” μεταφράζεται παγίως στα ελληνικά ως «επικύρωση» και όχι ως «επιβεβαίωση», ενώ ο Πόππερ δεν τον προτιμούσε. Αντί για τον όρο “confirmation”, ο Πόππερ εισήγαγε τον όρο “corroboration”, ο οποίος στα ελληνικά αποδίδεται ως «ενίσχυση» ή «επίρρωση» και σημαίνει την αντοχή των επιστημονικών υποθέσεων σε ελέγχους, ακριβώς για να αντιδιαστείλει τη δική του έννοια (“corroboration”) από αυτή των θετικιστών (“confirmation”), παρ' ότι και ο ίδιος είχε αρχικά και επ' ολίγον χρησιμοποιήσει την τελευταία. Όπως γράφει στο βιβλίο του *Realism and the Aim of Science* (1983, 229-230),

Προτιμώ τον όρο «βαθμός ενίσχυσης» από τον όρο «βαθμός επικύρωσης». Διότι ο όρος «επικύρωση» μπορεί εύκολα να υποβάλει τη λάθος ιδέα. Περιέχει [στα

αγγλικά] τη ρίζα “firm”, και υπονοεί είτε μία διαδικασία που καθιστά βαθμιαία μία υπόθεση πιο βέβαιη, ή ακόμη χειρότερα μια διαδικασία που την καθιστά τελικά ασφαλή. Με άλλα λόγια, ο όρος “confirmation” [επικύρωση] έχει ισχυρές *επαληθευτικές συνδηλώσεις*. Γι’ αυτό ευχαρίστως την παραδίδω στους επαληθευσιοκράτες και στους υποστηρικτές της επαγωγής.

Αυτό που ενοχλεί τον Πόππερ στην επικύρωση είναι το ότι μπορεί κανείς να διολισθήσει στο να μελετά την πιθανότητα να είναι μια υπόθεση αληθής δεδομένων των στοιχείων που έχουν συγκεντρωθεί υπέρ της, κάτι που ο ίδιος απορρίπτει διότι, μεταξύ άλλων, θεωρεί πως ο υπολογισμός της πιθανότητας μιας υπόθεσης στηρίζεται στην παραδοχή ότι οι προτάσεις που καταγράφουν τα δεδομένα που έχουμε συγκεντρώσει υπέρ μιας θεωρίας είναι βέβαιες, ενώ αυτό δεν ισχύει.

Οι παραπάνω ελληνικές αποδόσεις των αγγλικών όρων οδηγούν τον ΠΠ σε προβληματικούς ισχυρισμούς. Λέει, π.χ., ότι, κατά τον Πόππερ, το «επιστημονικώς ορθό» δεν είναι να μιλάμε στο πεδίο της επιστήμης για «επαλήθευση» αλλά «για την “επιβεβαίωση” της επιστημονικής αλήθειας μιας πρότασης» (31-32). Είτε θεωρήσουμε ότι με τη λέξη «επιβεβαίωση» εννοεί τη θετικιστική έννοια της επικύρωσης (δεδομένου ότι αποδίδει τον όρο ως “confirmation” στην αγγλική μετάφραση) είτε θεωρήσουμε ότι εννοεί την ποππεριανή έννοια της ενίσχυσης (“corroboration”), ο παραπάνω ισχυρισμός είναι λανθασμένος. Αν εννοεί την επικύρωση (“confirmation”), τότε ο ισχυρισμός είναι προβληματικός, διότι δεν επικυρώνουμε αλήθειες αλλά υποθέσεις (hypotheses). Αν *ξέρουμε* ότι μια πρόταση είναι αληθής, ποιος λόγος υπάρχει να την επικυρώνουμε; Επιπλέον, ο Πόππερ, όπως αναφέραμε προηγουμένως, δεν θα δεχόταν μια τέτοια ερμηνεία της θέσης του, δηλαδή να σημαίνει η «επιβεβαίωση» τη θετικιστική επικύρωση. Αν πάλι με το όρο «επιβεβαίωση» εννοεί την ποππεριανή έννοια της ενίσχυσης (“corroboration”), τότε και πάλι δεν μπορούμε να μιλάμε για ενίσχυση επιστημονικών αληθειών. Μόνο για ενίσχυση εικασιών και υποθέσεων μπορούμε να μιλάμε. Στην επιστήμη, κατά τον Πόππερ, δεν γνωρίζουμε επιστημονικές αλήθειες. Οι προτάσεις οι οποίες βγαίνουν ενισχυμένες από τους ελέγχους που αποβλέπουν στο να τις διαψεύσουν, παραμένουν εικασίες αν και ενισχυμένες. Δεν είναι επιστημονικές αλήθειες.

Την παρουσίαση της θεωρίας του Πόππερ έρχεται να επιδεινώσει ένα παράδειγμα που φέρνει ο ΠΠ. Λέει ότι, στα εγχειρίδια, η θεωρία του Καρλ Πόππερ

απλοποιείται, για ευνόητους λόγους, μέσω του παραδείγματος των «λευκών κύκνων»: το συμπέρασμα —και το αντίστοιχο «θεώρημα»— «όλοι οι κύκνοι είναι λευκοί» δεν ισχύει λόγω επαληθευσιμότητάς του στην πράξη, δηλαδή όταν ανακαλύπτουμε άλλον έναν λευκό κύκνο. Ισχύει μόνον όταν επιβεβαιώνεται, επειδή «αντέχει» στις επανειλημμένες, πλην όμως αποτυχημένες, προσπάθειες να βρεθεί έστω και ένας μαύρος κύκνος. (34)

Δεν ξέρω ποιοι είναι οι «ευνόητοι λόγοι» και ποια εγχειρίδια έχει συμβουλευθεί ο ΠΠ, αλλά όσα γράφει παραπάνω δύσκολα βγάζουν νόημα (τι θα πει μια πρόταση δεν ισχύει λόγω επαλήθευσιμότητάς της;). Ας προσπαθήσουμε να καταλάβουμε. Νομίζω πως αυτό που θέλει να πει είναι το εξής: Ότι μία καθολική πρόταση, όπως η πρόταση «Όλοι οι κύκνοι είναι λευκοί», δεν αποδεικνύεται αληθής με το να βρίσκουμε περιπτώσεις που την επικυρώνουν, δηλαδή με το να βρίσκουμε λευκούς κύκνους διότι, όσους κύκνους κι αν παρατηρήσουμε, πάντα ο αριθμός των περιπτώσεων αυτών θα είναι πεπερασμένος και δεν θα μπορεί να καλύψει το μη πεπερασμένο πλήθος των περιπτώσεων στις οποίες αναφέρεται η πρόταση. Αντίθετα, την καθολική αυτή πρόταση μπορούμε να τη διαψεύσουμε παρατηρώντας έστω και έναν μη λευκό κύκνο. Το γεγονός ότι η επαλήθευση μιας καθολικής πρότασης δεν μπορεί να είναι οριστική εν αντιθέσει προς τη διάψυσή της (λογικά και όχι πρακτικά), οδήγησε τον Πόππερ να προτιμά τη διάψευση από την επαλήθευση. Η διάψευση μιας καθολικής πρότασης συνιστά ένα έγκυρο επιχείρημα, ενώ η επαλήθευση όχι. Το μόνο που μπορούμε να πούμε για μία πρόταση που δεν διαψεύδεται, παρ' ότι έχουμε επιχειρήσει να τη διαψεύσουμε με ελέγχους, είναι ότι από τους ελέγχους αυτούς βγαίνει ενισχυμένη (corroborated). Θα μπορούσαμε επίσης να πούμε ότι η πρόταση «Όλοι οι κύκνοι είναι λευκοί» διατηρείται, χωρίς να θεωρείται ότι είναι αληθής, όσο δεν διαψεύδεται. Ο ΠΠ, όμως, δεν λέει αυτά. Η διατύπωσή του ότι η καθολική πρόταση «ισχύει μόνον όταν επιβεβαιώνεται, επειδή “αντέχει” στις επανειλημμένες, πλην όμως αποτυχημένες, προσπάθειες να βρεθεί έστω και ένας μαύρος κύκνος» μπορεί να παραπλανήσει καθώς μπορεί να δοθεί η εντύπωση πως, εφόσον η πρόταση ισχύει, είναι και αληθής, πράγμα που δεν έπεται. Παρεμπιπτόντως, να πούμε ότι η συγκεκριμένη πρόταση είναι ψευδής. Δεν ισχύει. Έχουν παρατηρηθεί μαύροι κύκνοι.

Λάθη σχετικά με τον Κουν

Το πρώτο μεγάλο λάθος σχετικά με τον Κουν (Thomas Kuhn) είναι ότι τον εμφανίζει ως συνοδοιπόρο του Καρλ Πόππερ. Γράφει ότι ο Κουν «προσθέτει στη μεθοδολογία της “Επιλάθευσης”» και ότι αναπτύσσει τη θεωρία του «στην βάση της επιλαθευτικής διαδικασίας του Καρλ Πόππερ» (35). Αυτή η άποψη αγνοεί την κριτική του Πόππερ στον Κουν¹ και τη θέση του Κουν στη *Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (ΔΕΕ, εκδ. Σύγχρονα Θέματα, 1981) ότι οι επιστήμονες στη διάρκεια της «κανονικής επιστήμης» δεν ελέγχουν τις θεωρίες τους απέναντι στον κόσμο προσπαθώντας να τις επαληθεύσουν ή να τις διαψεύσουν, αλλά επιλύουν γρίφους (με εγγυημένη απάντηση/λύση), ελέγχοντας τις δικές τους ικανότητες να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του παραδείγματος (ΔΕΕ 154).² Επιπλέον, πέραν των όσων ευθέως λένουν οι Πόππερ και Κουν, οι ίδιες οι προσεγγίσεις τους για την επιστήμη διαφέρουν σημαντικά, για να μην πούμε ριζικά. Όπως είπαμε μόλις παραπάνω, κατά τον Κουν, οι επιστήμονες δεν επιχειρούν να διαψεύσουν τις θεωρίες ή τις

¹ Βλ. Ενδεικτικά Popper, K. 1970. “Normal Science and its Dangers”, στο *Criticism and the Growth of Knowledge*, I. Lakatos και A. Musgrave (επιμ.), 51-58. Cambridge: Cambridge University Press.

² Πρβλ.: «Η ιστορική μελέτη της επιστημονικής ανάπτυξης δεν έχει αποκαλύψει καμιά απολύτως διαδικασία που να μοιάζει με το μεθοδολογικό στερεότυπο της “διάψευσης” [falsification] μετά από άμεση σύγκριση με τη φύση» (ΔΕΕ 150, πρβλ. ΔΕΕ 224-25, 227).

υποθέσεις τους ή το παράδειγμά τους. Αντιθέτως, εμπιστεύονται το παράδειγμα σχεδόν τυφλά, δεν το αμφισβητούν. Προσπαθούν να το επεκτείνουν και να το κάνουν ακριβέστερο. Αρχίζουν να έχουν αμφιβολίες όταν εμφανιστούν «ανωμαλίες» που επιμένουν, που θίγουν κομβικά σημεία της θεωρίας τους και οι οποίες δεν επιτρέπουν καίριες εφαρμογές με πρακτική σημασία. Αντ' αυτών, ο ΠΠ υποστηρίζει ότι αν η επιστημονική κοινότητα βρει τη λύση στο πρόβλημα που έχει δημιουργηθεί χρησιμοποιώντας τα δεδομένα του αμφισβητούμενου Παραδείγματος, τότε το Παράδειγμα «βγαίνει, κυριολεκτικώς, ενισχυμένο από την κρίση. Κατά τούτο η θεωρία του Τόμας Κουν ακολουθεί τα βήματα της “επιβεβαίωσης”, που κατά τον Καρλ Πόππερ, όπως ήδη εκτέθηκε, βρίσκεται στον αντίποδα της διαδικασίας της “Επαλήθευσης”, σύμφωνα με τους εκπροσώπους του “Κύκλου της Βιέννης”». (39) Πώς είναι δυνατόν να υποστηρίζεται ότι ο Κουν ακολουθεί τα βήματα του Πόππερ όταν ο ίδιος ο Κουν λέει ρητά ότι η δική του ανάλυση της επαναστατικής διαδικασίας θα αντικαταστήσει «τις μεθόδους της επικύρωσης [confirmation] ή της διάψευσης [falsification], μεθόδους οικείες στην τρέχουσα εικόνα της επιστήμης» (ΔΕΕ 70);

Ο Κουν έχει μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση για την επιστήμη που δεν μπορεί να μπει στα καλούπια της αντίληψης του Πόππερ. Ο Πόππερ βλέπει την επιστήμη ως επιστημονική θεωρία που αποτελείται από προτάσεις οι οποίες ελέγχονται εμπειρικά. Ο Κουν βλέπει την επιστήμη ως πρακτική που ασκείται από μια επιστημονική κοινότητα η οποία σχηματίζεται μέσα από την εκπαίδευση και την έρευνα. Οι επιστημονικές θεωρίες είναι ένα μόνο στοιχείο στον αστερισμό που συγκροτεί μία επιστημονική παράδοση. Κατά τον Κουν, η δέσμευση στην παράδοση είναι όρος για την προαγωγή της επιστήμης.³ Αντίθετα, ο Πόππερ θεωρούσε τη δέσμευση στην παράδοση αντιεπιστημονική στάση, εκδήλωση δογματισμού.

Με δεδομένο ότι ο ΠΠ θεωρεί το μοντέλο του Κουν για την επιστήμη ως συνέχεια αυτού του Πόππερ, δεν είναι παράξενο που η έννοια της «ασυμμετρίας» (“incommensurability”) που εισήγαγε ο Τόμας Κουν μαζί με τον Πωλ Φάιραμπεντ (Paul Feyerabend), δεν εμφανίζεται στο κείμενο του ΠΠ παρά μόνο σε δύο παρεμπόδιτες αναφορές με την παραπλανητική απόδοση της «μη ισοδυναμίας» (34-35 σημ.3 και 53-54). Ωστόσο, ο αγγλικός όρος “incommensurability” μεταφράζει ανέκαθεν, σχεδόν συλλαβή προς συλλαβή, την ελληνική λέξη «ασυμμετρία» όπως αυτή εμφανίζεται στα αρχαία ελληνικά μαθηματικά με τη σημασία της έλλειψης κοινού μέτρου. Υπ’ αυτή την έννοια, η απόδοση της «μη ισοδυναμίας» είναι παραπλανητική. Δεν έχουμε απλώς μη ισοδυναμία (ως προς τι;) μεταξύ ενός προηγούμενου και ενός επόμενου παραδείγματος. Αυτό θα μπορούσε να το δεχθεί ο οποιοσδήποτε. Κατά τον Κουν, έχουμε έλλειψη κοινού μέτρου. Αυτή η έλλειψη κοινού μέτρου οδηγεί σε ορισμένες συνέπειες (την αδυναμία μετάφρασης που αναφέρει ο ΠΠ στη σημ. 3, τη δυσκολία της επικοινωνίας, την αδυναμία να παραχθεί λογικά το επόμενο παράδειγμα από το προηγούμενο, κ.λπ.) τις οποίες απέρριπτε διαρρηδην ο Πόππερ που δεν είχε την έννοια της ασυμμετρίας στο μοντέλο του για την επιστήμη. Η ασυμμετρία, που

³ Μπορεί να φαίνεται παράδοξο αλλά, κατά τον Κουν, η ανωμαλία που είναι προϋπόθεση αλλαγής μπορεί να αναγνωριστεί μόνο απέναντι στην ομαλότητα που παρέχει η παράδοση. Μόνο αν γνωρίζεις το ομαλό θα αναγνωρίσεις το ανώμαλο ώστε να προσπαθήσεις να το υπερβείς.

υποστήριζε ο Κουν και απέρριπτε ο Πόππερ, είναι ένας επιπλέον λόγος για να μη βάζει κανείς μαζί τους δύο φιλοσόφους.

Το κείμενο της ομιλίας του Προέδρου της Δημοκρατίας έχει και άλλα προβληματικά σημεία τα οποία δεν θα σχολιάσω. Δεν θα σχολιάσω για παράδειγμα τη θέση ότι ο Πουανκαρέ (Henri Poincaré) υστερούσε έναντι του Αϊνστάιν διότι ήταν εγκλωβισμένος στην επαληθευτική μέθοδο και γι' αυτό δεν μπόρεσε να φθάσει στην εξίσωση $E=mc^2$ ενώ είχε «στην διάθεσή του όλα τα επιστημονικά στοιχεία γι' αυτό...» (26) Ούτε θα σχολιάσω την άποψη ότι ο Αϊνστάιν ακολούθησε την επιλαθευτική μέθοδο. Δεν θα το κάνω επειδή δεν είμαι ειδική. Έχω τις επιφυλάξεις μου γι' αυτά που διαβάζω στο κείμενο του ΠΠ δεδομένων ορισμένων πραγμάτων που ξέρω: Ξέρω π.χ., ότι οι καινοτόμες θεωρίες του Αϊνστάιν δεν έχουν ερμηνευθεί μόνο με τον τρόπο που επιχειρεί ο ΠΠ, δηλαδή ως παραδείγματα διαψευδοκρατικής προσέγγισης. Έχουν ερμηνευθεί και ποππεριανά και κουνιανά και λογικοθετικιστικά και πρέπει να είναι κανείς ειδικός για να υποστηρίξει με κάποια επάρκεια τη μία ή την άλλη θέση. Ξέρω επίσης από τη βιογραφία του, "*Subtle is the Lord...*" *The Science and the Life of Albert Einstein* του Abraham Pais (Oxford, 1982), ότι ο Αϊνστάιν πίστευε πως δεν πρέπει οι επιστήμονες να προσκολλώνται σε κάποιο επιστημολογικό σύστημα. Ο επιστήμονας, έλεγε, «πρέπει να φαίνεται σε έναν συστηματικό επιστημολόγο σαν ένας τύπος αδίστακτου ομορτυνιστή ...» (στο ίδιο, 13). Μάλιστα, σε μία περίπτωση, έδειξε να πιστεύει τόσο πολύ στη θεωρία του ώστε όταν τον ρώτησε φοιτήτριά του τι θα έλεγε αν κάποια πρόβλεψη της θεωρίας του δεν επικυρωνόταν (δηλαδή διαψευδόταν), απάντησε: «Σ' αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να λυπηθώ τον Θεό. Η θεωρία ισχύει έτσι κι αλλιώς!» (στο ίδιο, 30) Αλλά και όταν έδινε βάρος στην έκβαση των εμπειρικών ελέγχων για τις θεωρίες του, δεν νομίζω ότι μπορούμε να πούμε ότι ακολουθούσε την ποππεριανή μέθοδο της λεγόμενης «επιλάθευσης». Αλλά, όπως είπα, δεν θα επεκταθώ. Υπάρχουν αρμοδιότεροι για το θέμα.

Ο λόγος που γράφω αυτό το κείμενο δεν είναι για να επικρίνω τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Είναι για να υπερασπιστώ το λόγο της φιλοσοφίας και να δείξω, ειδικά στους φοιτητές που μελετούν και εξετάζονται σε θέματα που αφορούν τους λογικούς θετικιστές, τον Πόππερ και τον Κουν, τι λάθη και παρανοήσεις μπορούν να γίνουν. Κάθε κλάδος — και η φιλοσοφία — έχει τη δική του πειθαρχία, τις δικές του προδιαγραφές και κριτήρια ορθότητας. Δείχνει περιφρόνηση στον κόπο και στο έργο τόσων μελετητών και στην επιστημονική πρακτική γενικότερα να θεωρεί κανείς ότι μπορεί να μιλάει με εγκυρότητα αγνοώντας τη σχετική συζήτηση και τη γραμματεία. Πώς θα φαινόταν σε γιατρούς, μηχανικούς, οικονομολόγους ή νομικούς, π.χ., να γράφει ή να μιλάει για τα αντικείμενά τους ένας φιλόσοφος χωρίς να έχει οικειότητα με το ανάλογο πεδίο; Κάποιοι φιλόσοφοι το κάνουν και δικαίως επικρίνονται. Γιατί όμως είναι τόσο διαδεδομένο και θεμιτό να μιλά κανείς για φιλοσοφικά θέματα ενώ δεν τα κατέχει; Πράγματι, η φιλοσοφία δεν είναι rocket science, μπορεί να έχει σε ένα βαθμό τεχνικό λεξιλόγιο αλλά κυριαρχεί κατά κανόνα η κοινή γλώσσα ενώ η θεματική της ενδιαφέρει τον καθένα. Άλλο όμως το γενικό ενδιαφέρον κι άλλο η εμπλοκή με απαιτητικά τεχνικά θέματα που απασχολούν τις επιμέρους επιστήμες και τη φιλοσοφία χωρίς την απαιτούμενη τριβή και μάθηση.

Έγραφα στην αρχή ότι το κείμενο του Προέδρου της Δημοκρατίας αποτελεί μια επιτελεστική έκθεση λάθους. Ότι ήταν λάθος εγχείρημα από τη συγγραφή του, έως την εκφώνηση και την έκδοσή του. Τι λόγο είχε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας να μιλήσει για φυσική, για την υπόθεση «του τέταρτου κουάρκ, η οποία πράγματι “θεράπευσε” το μοντέλο των στοιχειωδών σωματιδίων από τις μαθηματικές αντιφάσεις που το “κατέτρυχαν”»;» (25) σε «θερινό πανεπιστήμιο» που οργανώνει τμήμα νηπιαγωγών, και στο οποίο όπως διαβάζω στο πρόγραμμα συμμετείχε και ο Λάκης Λαζόπουλος με θέμα «Η επικοινωνία του ψεύδους» [υποθέτω ως ειδικός]; Ή για το αν «χρειάστηκε η φαντασία και η ευφυΐα του Αϊνστάιν για να θεωρηθεί όχι η μάζα, αλλά ο τανυστής ενέργειας-ορμής – δηλαδή η πυκνότητα ενέργειας και ορμής, συνδυασμένη με τις ταχύτητές του– ως πηγή της γεωμετρίας του χωροχρόνου» (28); Και γιατί να εμπλακεί με τεχνικές έννοιες της φιλοσοφίας της επιστήμης τις οποίες, όπως έδειξα νομίζω παραπάνω, αδικεί; Προς τι όλα αυτά αφού αυτό που πράγματι φαίνεται να ήθελε να πει, και το λέει στο τέλος του κειμένου του, είναι ότι οι Προσωκρατικοί τα ανακάλυψαν σχεδόν όλα; Αυτοί προκάλεσαν το “Big Bang” της επιστήμης (42), αυτοί πρόλαβαν τον Μαξ Βέμπερ ως προς την απομάγευση του κόσμου (47), αυτοί παρήγαγαν τα πρώτα σπέρματα Σοφίας (51), αυτοί την πρώτη μορφή Επιστήμης (51), αυτοί «έβαλαν πρώτοι, στον χώρο της Επιστήμης, τον “θεμέλιο λίθο” της σχετικότητας, φυσικά υπό την ευρεία του όρου έννοια» (52), αυτοί θεμελίωσαν την «επιλάθευση» (52), αυτοί απετέλεσαν «μια πρωτόλεια “Επιστημονική Κοινότητα”, η οποία διαμόρφωσε και το πρώτο, επίσης πρωτόλειο, “Επιστημονικό Παράδειγμα”» (53).

Αν έμενε σ’ αυτά, θα τον επικρίναμε ίσως για αναχρονισμό και την εμμονή να πιστεύουμε ότι τα πάντα προβλέφθηκαν στην Ελλάδα, αλλά μάλλον θα τα προσπερνούσαμε. Έχουμε συνηθίσει τον λόγο αυτού του τύπου από αξιωματούχους της ελληνικής πολιτείας, παρ’ ότι από έναν Πρόεδρο με ακαδημαϊκές περγαμηνές θα περίμενε κανείς ένα λόγο πιο τεκμηριωμένο, πιο σύγχρονο, πιο ενημερωμένο, δεδομένου μάλιστα ότι μπορεί να συνομιλεί, ανά πάσα στιγμή, με τους καλύτερους των ελληνικών πανεπιστημίων και της διασποράς. Αν το έκανε αυτό, θα απέφευγε ίσως να πει ότι ο Αναξίμανδρος ακολούθησε τη μέθοδο της «επιλάθευσης» αμφισβητώντας την κοσμολογία του Θαλή «δίχως καν να επιχειρήσει, καθ’ οιονδήποτε τρόπο, την επαλήθευσή της» (55). Θα απέφευγε και την τυπική πλέον εξιστόρηση περί της πορείας του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος (45), περί σκοταδισμού του Μεσαίωνα —που, όμως, όπως σπεύδει να σημειώσει ο ΠΠ, «δεν έχει καμιά σχέση με το Βυζάντιο»—, και ο οποίος (Μεσαίωνας), αν δεν είχε μεσολαβήσει, «ο Άνθρωπος της Δύσης θα είχε κατακτήσει το διάστημα πριν ολοκληρωθεί η πρώτη χιλιετία μ.Χ.» (60-61).

Κατά τη γνώμη μου, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν έπρεπε να συντάξει ή έστω απλώς να εκφωνήσει αυτή την ομιλία. Δεν έπρεπε επίσης να την εκδώσει στα ελληνικά και στα αγγλικά ώστε να μείνει κτήμα εσαεί. Θέλουμε να μεταδώσουμε αυτές τις σκέψεις σε ξένους φοιτητές και στους διεθνείς παράγοντες; Αναρωτιέμαι τι θα έλεγε κατά μόνας, αν τις διάβαζε ποτέ, ο Εμμανουέλ Μακρόν ο οποίος έχει σπουδάσει φιλοσοφία! Όσο για τις διεθνείς δράσεις των ελληνικών πανεπιστημίων (διεθνή προγράμματα, διεθνή θερινά σχολεία, κ.λπ.), αυτές θα πρέπει να είναι πραγματικά διεθνείς (στο πρόγραμμα του Θερινού

Πανεπιστημίου όπου εκφωνήθηκε η ομιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας, όλες οι εισηγήσεις φαίνεται στο δημοσιευμένο πρόγραμμα να είναι μόνο στα ελληνικά) και πρέπει να στοχεύουν στην υψηλότερη ποιότητα ώστε να είναι ανταγωνιστικές με τις καλύτερες των ξένων πανεπιστημίων. Μια τέτοια ακαδημαϊκή ποιότητα πρέπει να στηρίζεται απ' όλους τους παράγοντες της ελληνικής πολιτείας. Να μη βλέπουμε τα πράγματα, και ειδικά τα γράμματα, μέσα από τους φακούς μιας καθλωμένης και παρωχημένης εθνικής ιδεολογίας.